

ЗРОСТАННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШИНИ В ПОЛЬЩІ У ПЕРІОД КОНСТРУКТИВНОЇ КРИЗИ КІНЦЯ 1980-х років*

Сучасні інтеграційні процеси у Європі передбачають всебічне врахування потреб та інтересів національних меншин, які проживають в тій чи іншій державі, оскільки виважений підхід до вирішення такого складного питання як національні відносини є неодмінною умовою гармонійного політичного і соціального розвитку багатонаціональних держав. Особливо рельєфно необхідність забезпечення інтересів національних меншин проявилася в Польщі у період конструктивної кризи кінця 1980-х років.

Зростання суспільно-політичної активності в середовищі української меншини в означений період призвело до вироблення відповідної стратегії включення її у відносини з різного роду інституціями: державними, громадськими, міжнародними. Актуальність проблеми полягає у тому, що дослідження цього процесу дасть можливість узагальнити досвід постановки проблематики української меншини перед польською державою, а також визначити роль української громади у Польщі у процесі формування нового етапу відносин між Україною та Польщею. Необхідно врахувати, що у такій постановці порушена проблема не була предметом дослідження науковців, і, відповідно, недостатньо глибоко вивчена, хоча деяких її аспектів торкалися такі дослідники і політики-практики, як С.Лодзінський [11; 12], Б.Бердиховська [13; 14], Г.Бояр [8], Р.Дрозд, [9], Ю.Макар [3] та інші.

У даній статті автор ставить за мету проаналізувати зростання суспільно-політичної активності української меншини в Польщі в кінці 1980 - х років – у період політичної кризи, яка призвела до зміни суспільного устрою країни. Досягненню вищезазначеної мети підпорядковані завдання: розкрити процес включення української громадськості в ПНР у суспільно-політичне життя країни в період кризи кінця 80-х років; проаналізувати інтенсифікацію руху в середовищі української громадськості, спрямованого на створення нових організацій; виявити складові кризи Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ); дослідити процес трансформації УСКТ в Об'єднання українців у Польщі (ОУП).

* Автор публікує I частину статті, присвячену проблемам української меншини в Польщі у період конструктивної кризи кінця 1980-х рр. II частина статті буде опублікована у наступному випуску.

Втрата ПОРП монополії на політичну владу та ідеологію сприяла визнанню того, що польське суспільство не є гомогенним, і що члени різних суспільних груп, в тому числі і національних також є перш за все громадянами країни і на цій підставі мають право формулювати власні думки, виражати власні політичні, суспільні і культурні погляди без побоювання репресій з боку влади [8, с. 127; 12, с. 16]. Таке усвідомлення було характерним для активної частини членів як низових ланок, так і Головного правління (ГП) УСКТ. Цю групу складали інтелектуали з середовища української меншини, і велика кількість рядових членів Товариства, що перейнялися ідеями “Солідарності”, яка у другій половині 80-х років стала наголошувати на проблемах меншин у Польщі [11, с. 126]. Інша група – це молодь, для якої характерною була відсутність політичної та ідеологічної заангажованості, притаманної значній частині середнього і старшого покоління. На відміну від них, керівники різних рівнів УСКТ продовжували керуватися у своїй роботі комуністичними принципами, суміщаючи або займаючи по черзі партійні посади і посади на різних рівнях керівництва Товариством. Так у середині ГП відбувся поділ на “консерваторів” і “радикалів”, і хоча останні складали більшість, однак найважливіші керівні посади займалися “консерваторами” [9, с. 326].

Першим проявом непокори активу керівництву Товариства, а в його особі і Міністерству Внутрішніх Справ, яке контролювало товариства національних меншин у ПНР, став з’їзд УСКТ 1988 р. в Яхранці біля Варшави. Саме на цьому форумі відбувся своєрідний переворот. Уперше, свідомо порушуючи статут, проведено таємне голосування за кандидатів до керівних органів, внаслідок якого до Головного правління не ввійшло ряд раніше передбачених діячів. У результаті, під час формування нової президії голова Товариства, який набрав мінімальну кількість необхідних голосів, не мав з кого скомплектувати цей орган [9, с. 322]. Але нерішучість частини активу не дозволила розвинути успіх і провести реформу Товариства [2, с. 91].

Поступове усвідомлення перспективи відігравати головну роль у вирішенні справ, які стосуються національних меншин, сприяло прийняттю на цьому з’їзді постанови про підготовку рапорту, який мав представити становище української меншини в ПНР. Підготовку документа “Українці в Народній Польщі. Рапорт Українського суспільно-культурного товариства” [5, с. 1, 3, 4, 5] у лютому 1989 р. закінчила створена у вересні 1988 р. комісія у складі М.Вербового, Ф.Гоча, С.Заброварного, С.Козака, Є.Кохана, П.Кремінського, Р.Любинецького, Б.Мартинюка, А.Наконечного і очолена М.Лесівим [4, с. 1]. Цей Рапорт являв собою документ, де на 30-машинописних сторінках містився матеріал про стан і потреби українського населення як національної групи ПНР. Він готувався для подання на розгляд

Сейму Польщі, а також представлення головам Державної Ради, Ради Міністрів, ЦК ПОРП, учасникам “Круглого столу” та окремим відомствам. Безперечно сам факт підготовки такого документу і його зміст мали важливе значення для української меншини, оскільки у ньому вперше було сформульовано широкий спектр її проблем, потреби та вимоги.

На ділі, передавши Рапорт учасникам “Круглого столу”, керівництво УСКТ не здійснило ніяких клопотань, щоб його взяли до уваги. Це дає підстави стверджувати, що прийняття рішення про його підготовку стало свого роду компромісом між керівництвом Товариства та провідною групою членів УСКТ, який передбачав спрямування їхньої активності у такому напрямку, щоб вони не мали часу й потреби зайнятися виробленням іншої концепції своїх дій [7, с. 4], спрямованої на включення українців у активне суспільне і політичне життя країни. Свідченням цього було і те, що Рапорт не став предметом обговорення членами Товариства, а в “Нашому слові” – друкованому органі УСКТ, його надрукували аж 7 травня 1989 р. тоді, коли він вже не міг стати якимось елементом політичної гри. Поставивши вимогу оприлюднити проект Рапорту, щоб ознайомити з ним українську громадськість члени комісії з його підготовки отримали категоричну відмову голови ГП УСКТ Є.Кохана, який у традиційному партійному дусі заявив, що це непотрібне, оскільки перед його висиланням до адресата Рапорт потрапить до західних радіостанцій, а це було б розцінено дуже негативно.

Нездатність старого керівництва УСКТ ефективно працювати у новій суспільно-політичній ситуації, яка склалася у ПНР на межі 1988-1999 рр., проявилася у тому, що з боку Товариства не було зроблено жодного офіційного кроку до встановлення партнерських стосунків з новою політичною силою, яка здобувала переважаючу вагу у суспільстві – незалежною самоврядною профспілкою “Солідарність”.

На відміну від офіційної лінії УСКТ активна частина української демократично налаштованої громадськості виявила протилежну позицію. У жовтні 1988 р. група інтелектуалів – представників національних меншин: М.Лесів, В.Мокрий, С.Козак (українська меншина), Є.Торунек (білоруська меншина) і Б.Маковський (литовська меншина) надіслали листа до Леха Валенси і “Шістдесятки”, у якому вони звернулися з проханням про включення до дискусії під час запланованого “Круглого столу” однієї з найбільш занедбаних проблем у повоснній Польщі – проблеми етнічних меншин [10, с. 73 - 74]. Керівники УСКТ розцінили цей лист, як крок “безвідповідальний” і “нелояльний”, який мав викликати недовіру до Товариства з боку “відповідних державних й партійних чинників” [7, с. 3]. Цей осуд призвів до того, що С.Козак відмовився бути членом Головного правління.

Громадсько-політичну ініціативу в процесі нарад “Круглого столу” виявила також Загальнопольська рада культури студентів національних меншин спілки польських студентів, очолювана І.Щербою, яка направила листа до учасників “Круглого столу” з вимогою створити Комісію у справах Національних Меншин. Одночасно Рада надіслала петицію до Сейму зі списком сімнадцяти вимог, серед яких невідкладними справами було врегулювання правового статусу національних меншин, гарантії місць у парламенті, засудження акції “Вісла” і ліквідація її наслідків [16, с. 9].

Внаслідок цих клопотань в числі 15 комісій створених 18 грудня 1988 р. на п'ятому засіданні групи незалежних інтелектуалів і діячів “Солідарності” у рамках Громадського Комітету при Голові незалежної профспілки “Солідарність” була й Комісія Співпраці з Національними Меншинами, керівником якої став М.Едельман [16, с. 8].

Свідченням зростання суспільної активності української меншини було створення нових організацій, яке з одного боку стало можливим завдяки загальній лібералізації суспільно-політичного життя з прийняттям 7 квітня 1989 р. ще комуністичним парламентом закону про “Право на об'єднання” [15], а з іншого – стимулювалося неефективністю УСКТ і його нездатністю забезпечувати інтереси всієї української громадськості у ПНР. Одними з перших за створення своїх організацій взялися лемки – етнографічна група українського народу. Частина з них під впливом канадського професора П.Магочія оголосили, що вважають себе окремою нацією. Прихильники цієї ідеї 5 лютого 1989 р. в Лігніці створили Товаришіння Лемків [13, с. 109], очолене А.Копчею – першу лемківську організацію, яка виникла після виселення в 1947 р. Приблизно в цей самий час в селі Білянка біля Горлиць з ініціативи лемківського поета і етнографа П.Стефанівського розпочалося створення Лемківського кола лемків “Господар” [16 с. 9]. Головним завданням цього об'єднання стала робота спрямована на повернення лемкам лісів, відібраних у них внаслідок акції “Вісла”. У квітні того ж року в Горлицях група лемківських діячів середнього покоління створила Лемківський Комітет, який очолив С.Гладик. Метою цього комітету проголошувалася оборона прав лемків, а особливо ліквідація наслідків акції “Вісла”. Першою його працею стали заходи по затримці вирубування лемківських лісів [16, с. 11].

Процес утворення цих організацій свідчив про зростання суспільної активності серед лемків і у цьому сенсі був явищем позитивним. Однак мотивація, яка спонукала частину так званих лемків-сепаратистів, що зайняли позицію на відокремлення від українського руху і заперечування своєї приналежності до українського народу, став загрожувати розколом усередині української спільноти в ПНР за етнічною ознакою, а відповідно – до послаблення можливості потенційного впливу на державні та суспільні

органи для задоволення своїх потреб. Питання лемків-сепаратистів мало, також, принципове значення для українців, особливо зважаючи на те що ідеї, навколо яких вибудовувався цей сепаратизм, підтримувала частина польських суспільних і культурних діячів. Їхні маніпуляції з цього приводу загострювали грані польсько-українських стереотипів.

У зв'язку з цим, одним з головних питань стало недопущення подальшого процесу дроблення української та лемківської громади. Нова лінія розколу намітилася в Секції у справах розвитку лемківської культури, яка діяла при ГП відділу в Саноку у намаганні перетворити її в окрему організацію. Для попередження нового розколу 26 листопада 1989 р. представники керівництва УСКТ на зустрічі з членами Секції в Горлицях погодили з ними її підпорядкування Головному правлінню УСКТ. Новим головою Секції став С.Гладик. На цьому рух за створення лемківської організації не закінчився. Подальший його розвиток призвів до створення 30 грудня 1989 р. Об'єднання лемків (ОЛ) – організації, що згуртовувала лемків, які вважали себе українцями. Керівником ОЛ став Ф.Гоч. Згодом, ОЛ отримало статус члена прихильника української організації.

Рух зі створення нових об'єднань отримав можливість для свого розвитку і в середовищі молоді, професійних колах та серед віруючих українців обох церков – Православної та Греко-католицької. Зокрема, у серпні 1989 р. виникла ініціативна група, а 14 жовтня того ж року у Гданську відбувся засновницький з'їзд Спілки Української Незалежної Молоді (СУНМ). Першою акцією СУНМ став організований під українським національним прапором протест учасників з'їзду проти арештів опозиційних діячів в Україні.

У Кракові 21 червня 1989 р. В.Мокрий створив Фундацію святого Володимира Хрестителя Київської Русі. Її метою стала підтримка і популяризація науки й української культури, а також діяльність задля польсько-українського зближення. Схожим за метою своєї діяльності стало Українське Християнське Братство, зареєстроване 7 листопада 1989 р. воеводським судом у Варшаві. Ця організація поставила перед собою завдання інтеграції українців у Польщі на ґрунті релігійних і національних традицій та християнської суспільної науки, здійснення заходів з метою співпраці українських релігійних громад – греко-католицької і православної, поширення принципів толерантності й екуменізму, плекання і поширення християнської культури та розвитку релігійних і національних традицій серед української громади, діяльності заради українсько-польського зближення, порозуміння і поєднання [6, с. 1].

Зростання суспільної активності серед українців проявлялася у роботі по підготовці до створення різних професійних організацій – товариства українських лікарів, юристів, підприємців, вчителів та ін. Серед журналістів

різних національних меншин ще у середині 80-х років виникла думка про створення при Спільці Журналістів (СЖ) ПНР творчого Клубу меншинної проблематики з метою сприяння кращому розумінню журналістами проблем буднів, історії, культури, освіти білорусів, українців, чехів, словаків, литовців, євреїв, німців та всіх інших національних груп. Але тоді Головне правління СЖ ПНР не погодилося на його створення. Новий тур заходів по організуванню Клубу меншинної проблематики почався у 1989 р., коли 17 квітня і 22 травня в будинку Спільки Журналістів ПНР у Варшаві відбулося дві зустрічі журналістів, які займалися проблематикою національних меншин у ПНР – в основному редакторів видань нацменшин. Засновницьку групу очолив головний редактор “Нашого слова” М.Вербовий, а її секретарем став А.Халюпець – головний редактор журналу чехів та словаків “Жіво!” [1, с. 1].

Отже, різноманітність організацій, в які стали об’єднуватися українців у ПНР, свідчила про те, що закінчився період, коли діяв принци “одна меншина – одна організація”. Та все ж, ці нові організації об’єднували у своїх рядах лише невеликі групи людей, що спричинялося, по-перше, локальним характером частини з них; по-друге, об’єднанням членів за ознакою, яка не була спільною для всієї української громади; по-третє, обмеженістю мети і завдань для досягнення яких вони створювалися.

Для розв’язання проблем всієї громади, представництва інтересів усіх її членів, участі у суспільно-політичному житті країни необхідна була загальноукраїнська, потужна організація, яка б охоплювала всю територію країни, де проживали українці, і об’єднувала всіх членів на основі спільної ідеї. Виконання цих функцій УСКТ виявилось неможливим через небажання керівництва відмовитися від старих методів роботи, які були неефективними і навіть шкідливими для подальшого розвитку усієї української громади. При цьому хибним буде ототожнювати неспроможність керівництва з кризою, яка охопила все УСКТ. Вона проявлялася на всіх рівнях Товариства і корінилася в його концепції.

Ефективна діяльність такого роду організації вимагала вироблення нової концепції її структури і функцій, головною умовою якої була відмова від старої моделі УСКТ, в якій процес вироблення і прийняття рішень належав винятково центру, а завданням низових ланок було неухильне їх виконання.

Джерела та література:

1. Ближче до меншості // Наше слово. – 1989. – № 26. – 25 червня; 2. Вербовий М. Погляд з перспективи – і часу, і відстані // Український альманах 2000. – Варшава: ОУП, 2000. – С. 90 - 93; 3. Макар Ю.І. Українці в Польщі: кількість і сучасне становище // Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки.

Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 8. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 135 - 153; 4. Рапорт [На пленумі ГП УСКТ] // Наше слово. – 1989. – № 12. – 19 березня; 5. Українці в Народній Польщі. Рапорт Українського суспільно-культурного товариства // Наше слово. – 1989. – № 19. – 7 травня; 6. Чех М. Українське Християнське братство // Наше слово. – 1989. – № 49. – 10 грудня; 7. Чех М. Чи і чому потрібна нам нова (і яка) організація? // Наше слово. – 1990. – № 1. – 7 січня; 8. Bojar H. Mniejszości społeczne w państwie i społeczeństwie III Rzeczypospolitej Polskiej. – Wrocław: Funna, 2000. – 263 s.; 9. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989. – Warszawa: Tyrsa, 2001. – 380 s.; 10. List grupy intelektualistów reprezentujących mniejszości narodowe do Lecha Wałęsy i Sześćdziesiątki. 1988 październik, Warszawa, Kraków, Lublin // Ukraińcy w Polsce 1989-1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje / pod red. Mirosława Czecha. – Warszawa: ZUWP, 1993. – S. 73 - 74.; 11. Łodziński S. Polityka państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989-1993 (Na tle rozwiązań prawnych obowiązujących w państwach europejskich i regulacji przygotowywanych w ramach prac Rady Europy) // Przegląd Polonijny. – 1995. – N 1. – S. 123 - 149; 12. Łodziński S. Powrót do różnorodności, mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po 1989 roku. – Warszawa: MSZ, 2002. – 88 s.; 13. Mniejszości narodowe w Polsce: informator 1994 / [zespol red.: Bogumiła Berdychowska et al.]. – Warszawa: Wydaw. Sejmowe, 1995. – 222 s.; 14. Mniejszości narodowe w Polsce: praktyka po 1989 roku: praca zbiorowa / pod red. Bogumiły Berdychowskiej. – Warszawa: Wydaw. Sejmowe, 1998. – 296 s.; 15. Prawo o stowarzyszeniach. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Dz.U. 1989 nr 20 poz. 104 // [http://isip.sejm.gov.pl/PRAWO.nsf/4326b1a242fc14fd412563d20069fee3/624e02d2ede02d3dc1256657004b901e/\\$FILE/D19890104Lj.pdf](http://isip.sejm.gov.pl/PRAWO.nsf/4326b1a242fc14fd412563d20069fee3/624e02d2ede02d3dc1256657004b901e/$FILE/D19890104Lj.pdf); 16. Ukraińcy w Polsce 1989-1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje / pod red. Mirosława Czecha. – Warszawa: ZUWP, 1993. – 318 s.

Serhiy Shvydyuk

The Growth of Political Activity of the Ukrainian Minority in Poland during Constructive Crisis of the End of 1980-s.

Summary

The publication represents the first part of the article devoted to growth of political activity of the Ukrainian minority in Poland during constructive crisis of the end of 1980th. The process of creation of different public organizations by its representatives is considered in this publication.